

historiográfia: értelmiség- és tudománytörténeti kontextusokba illeszkedik és égetően aktuális felfogásbeli kérdésekkel terhes; egyebek mellett tanulságos a nemzetvíták szempontjából is.

A múlt század második harmadának demokratikus történetírói törekvéseit elemezve feltáró monográfia pregnáns cáfolatát adja azoknak a beállításoknak, amelyek a magyar történetírás fő ellentétét a Thaly Kálmán és Szekfű Gyula nevével jelezhető ellentétben látják. A mű megállapításai nyomán revideálni kell a német kultúrhegemoniáról szóló tételt is, hiszen az korántsem kiindulópont, hanem következmény. Az egyetemes antifeudális, progresszív történet szemléleti irányzatokkal rokonítható hazai törekvések léte és súlya a használatos historiográfiai és esztétörténeti fogalmi apparátus átértelmezését is szükségessé teszi.

Az egész mű belső logikájából nyilvánvaló, hogy a könyv hosszú távú és nagy-szabású munka része és eredménye, melynek további iránya egyrészt a historiográfiai analízis lineáris folytatása, másrészt a XVI—XVIII. századi nemzeti abszolutista koncepciók és társadalmi bázisuk összefüggéseinek tisztázása.

R. Várkonyi Ágnes a hazai szellemi élet egyik nagy jelentőségű kérdését úgy elemezte, hogy ezzel tudományos elzártságunk feloldásához járult hozzá. Ezért kívánatos volna, hogy mondanivalóját a nemzetközi tudományos közvélemény is megismerje, a hazai ismeretterjesztés pedig hasznosítsa.

(A pozitivistá történet szemlélet a magyar történetírásban I—II. Akadémiai Kiadó, Bp., 1973. 830. p.; I. A pozitivistá történet szemlélet Európában és hazai értékelése 1830—1945., II. A pozitivismus gyökerei és kibontakozása Magyarországon 1830—1860.)

DÉNES IVÁN ZOLTÁN

A kelet-európai realizmus enciklopédiája

BALOGH EDGÁR: DUNA-VÖLGYI PÁRBESZÉD

Küzdelmes közéleti pályá ritkán kap olyan szép igazolást, mint Balogh Edgáré a *Duna-völgyi párbeszéddel*. Ez a terjedelmes gyűjtemény azt az írókat mutatja be, akinek életét a magyarság kelet-európai helyzete, sorsproblémái határozták meg, de aki töretlen optimizmussal próbálta ezt a kelet-európai sorsot emberséges életté, emberséges küldetésszel szelídíteni. Bizonyára megnyugtató elégtétel Balogh Edgár számára az, hogy esszéinek, tanulmányainak, egész munkásságának helyes irányvonalát, alapvető igazát bizonyítja az idő. Négy évtizedet átölelő gyűjteményének korszerű eszmei egysége szembetűnő. Változása egyenes ívű fejlődés, szemlélettagulás. Új értékek felismerése vezet az önkorrekcióhoz, de az újraértékelésben mindig a kiegészítésen van a hangsúly, nem pedig az alapvető módosításon. A részleges átértékeléseket mindig az újabb idő követelményei, összetettebb, sokoldalúbb szempontjai szabták meg. Ez az idővel való növekedés, szemlélettagulás főképpen esztétikai természetű. Balogh Edgár politikai-világnézeti koncepciója meglepően egységes — korán felismert igazságai révén — a húszas évek végétől máig. Paradoxon, hogy ami igazolását árnyalhatja, örömét ronthatja, az könyvének, olykor több mint négy évtizede írt tanulmányainak folytonos és mai időszerűsége. Az, hogy a harmincas évekből éles hangú vitáitait nem mindig szembesíthetjük megnyugvással a jelenkor eredményeivel sem. A követelmény valóságos, az eredmény még mindig részleges, ez mutatja Balogh Edgár törekvéseinek aktualitását. S a problémák bonyolultságát. Balogh Edgár optimiz-

musa, hite eszméinek megvalósulásában ma is töretlen, talán ez a képessége okozza, hogy bármely eredményt lelkesedéssel üdvözöl s használ fel a továbblépés távlatainak felvillantására. Korábbi írásai sürgető követelések, a maiak az igényeket immár eredményekkel is társíthatják. Az eredmények hálás regisztrálásával is ösztönzők.

A *Duna-völgyi párbeszéd* alapos elemzésére enciklopédikus gazdagsága miatt itt nem vállalkozhatom, csupán Balogh Edgár világnézetének fő vonásai közül emelek ki néhányat azzal a szándékkal, hogy koncepciójának és vállalásának megalapozottságát, korszerű marxista szemléletét legalább jelezzem. A kötet egységes világkép foglalatja. Az egyes gondolatkörök egymásból következnek, egymástól elválaszthatatlanok. Zavarban is van szerkesztője, Sándor László, amikor az egymástól elválaszthatatlan írásokat ciklusokba akarja sorolni. A cikluscímek találóak és jók (*Ifjúságtól ifjúságig, Népiség és kultúra, Duna-völgyi párbeszéd, Felelős irodalom*), de nem egységes szempontúak, másrészt az egyes írások gyakran éppolyan jögen másik ciklusban is helyet kaphattak volna. A zavar nem a szerkesztő hibája, hanem az anyag nemes természetének, tematikai és világnézeti egységének következménye. Ezért a csupán kronologikus tagolás talán szerencsésebb volna. Szembetűnőbb lenne ennek az egységes világképnek és világnézetnek a szembesítése Kelet-Európa életének utóbbi fél-századával. Ennek a világképnek az időben egyre inkább kiteljesülő tartópillérei — a realizmus, népiség, szocializmus, nemzet és nemzetiség, kelet-európai és szocialista internacionalizmus — időálló, modern kategóriák.

Balogh Edgár világképének a kulcsa sajátos szárnyaló realizmusa: az adott helyzetnek, az abból kibontható távlatoknak az ösztönző összekapcsolása. A jelen valóságot mindig történelmi összefüggéseiben és a „jövőkoncepció” érdekében mérlegeli. A sarlós szociográfiai kultusz, s a szociográfia fontosságának későbbi hangsúlyozása is mindig a helyzetanalízist szolgálja. Tudományosan és élményszerűen akarja ismerni és ismertetni a társadalom valóságos életét, hogy ebből bonthassa ki a reális történelmi feladatokat. A kisebbségi messianizmus idején is máig érvényesen fogalmaz reális társadalmi perspektívákat a kisebbségi magyarság számára. A Trianon utáni helyzetben tényleges hivatását abban jelöli meg, hogy szintézisbe vonja az egymástól eltávolodott kis nemzeteket. Közvetítő, híd legyen a magyarság és e nemzetek között. Nem messianizmusból, hanem reális földrajzi és történelmi helyzet következtében, s nagyobb cél érdekében: „Más nép a kelet-európai konföderációtól csupán szociális és gazdasági haladását várja, mi, magyarok más államokban élő kisebbségeink teljes jogú kibontakozását is nyerhetjük a csehek, szlovákok, ukránok, románok, szerbek, bolgárok, horvátok és magyarok találkozásától.”

A társadalomszemléleti realizmus a korai írásokban leggyakrabban empirikus tapasztalatokra épül, s az így nyert tapasztalati valóságképet szembesíti a történelemmel Balogh Edgár. Esszéinek történelmi anyagában Kelet-Európa múltja eleve-nedik meg, a tanulság pedig mindenkor a kelet-európai népek békés együttélésének imperativusa. Történelem és szociográfia segíti a publicistát. A kultúrát is ebből az aspektusból vizsgálja. Azért tudja a Masaryk Akadémia céltévesztését oly világosan feltárni, mert a Sarló helyesnek bizonyult művelődéspolitikai elveinek mérlegére teszi. Bizonyítja, hogy az új, reális valóság szemlélet teremtette meg a Sarló nemzedéke számára az új történelmség lehetőségét, az új történelemszemlélet körvonalait, mely az osztályszempontok fokozottabb figyelembevételével az internacionalizmus bázisa lehetett. Balogh Edgár politikai realitás koncepciója az irodalomra, művészetre átvetítve vitatható. A valóságirodalom a politika szolgálóleánya, s így túlságosan direkt szolgálatvállalásra kényszerül — olykor immanens törvényeinek csorbítása árán. De a valóságirodalom követelésén később maga lép túl. Sok más példa mellett jól mutatja ezt Tamási Áronról alkotott képének fokozatos tisztulása, teljessülése. Másrészt a valóságirodalom jegyében nem értékeket zár ki, hanem értékeket fedez fel. Szemléletének tágulása ezen a ponton jól mérhető: elveinek fenntartása mellett az értékek megbecsülése nevében a hatvanas években szót emel a Korunk egykori vitapartnerének, a Helikon íróinak kiadása és vállalása érdekében. S nemcsak létjogot, hanem megbecsülést is kér azoknak a fiatal íróknak a számára, akik-

nek elődei a Helikon szerzői között találhatók fel, kortársaik pedig leginkább az abszurd irodalomban. A valóságirodalom koncepciója úgy bővült, hogy áttételesebb művészet is belefért már. Nem tagadta meg, hanem kibővítette kezdeti igényét, hiszen ma is alapkövetelménye a „felelős irodalom”, s az abszurdoid jellegű vállalkozásokból is azokat becsüli legtöbbször, amelyek „nem meghajlások az abszurdum előtt, hanem állásfoglalások az emberségért minden körülmények ellenére, vagyis a gondolatosság győzelmét ígérik, nem pedig a csődjét”. Saját viszonyát az irodalomhoz úgy látja, hogy az irodalom és a közügy érintkezési pontjain áll őrt a népszolgálat érdekében.

A realizmus igénye vezette Balogh Edgárt a népiséghez. A népiségbe ő nem beleszületett, hanem belenőtt, belefejlődött. A Sarló szociológiai felmérései, melyek a magyarországi falukutató mozgalomnak, s tágabban a népi irodalomnak is mintául szolgáltak, fedték fel előtte a népi kultúra értékeit és a népi nyomor elviselhetetlenségét. Balogh Edgár szemlélete töretlenül fejlődik a Sarló népbarát megmozdulásaitól a Vásárhelyi Találkozó programjáiig, a felülről való segítség szándékától az egyetemes népi szervezkedésig, az „alulról felfelé” irányuló demokratizmus aktív vállalásáig, innen pedig a népiség és kommunistaság összekapcsolásának lenini elvéig. Történelmileg visszatekintve joggal fedezheti fel a Sarló mozgalomban a kommunista eszmei kibontakozás egyik magyar megnyilatkozását, hiszen felismerését akár saját korai programcikkével is igazolhatná. A kommunista mozgalom folytonossági szempontjának illetlen felvetése azonban nem történelmi öngazolás az ő számára, hanem sürgető mai feladatok kijelölésének alkalmá: „A csehszlovákiai Sarló emlékének felidézése természetszerűleg vonja maga után a magyarországi Bartha Miklós Társaság, a Szegedi Fiatalok, a Márciusi Front és hasonló alakulatok, főleg pedig a népi irodalom előítélet- és dogmatizmusmentes, teljesebb értékelését, nemcsak e mozgalmak, hanem a velük kapcsolatos mindenkorai pártmogatartás elemző bírálatával.” A népiség kezdetektől fogva politikum és művészet találkozása, a népsorból nőtt ki a népművészet. Balogh Edgár népisége is egybefogja mindkettőt. A néphagyomány az ő számára „megtartó és egybekötő”. Egyszerre segíti mai asszimilálása a modern kultúra esztétikai, gazdagodását és szocialista tartalmainak teljesülését. A hagyományból tanulságokat akar átörökíteni, de nem akar elsüllyedni benne. A népi kultúra reneszánszát azért is rendkívül fontosnak tartja, mert a szocialista nemzetek és nemzetiségek kialakulása idején a népi kultúrának jelentős ideológiai hatása, értéke is van: „A feudális és polgári tradíció sokszor szembeállított népeket, a néphagyományok azonban mindig összekötnek. A népelet mélységein más volt a törvény, mint felül.” Nagyon sok — az utóbbi évekből származó — írásában mélyíti ezt a gondolatot. A romániai magyar irodalom mai fejlődését vizsgálva, a művészileg és eszmeileg legérettebb alkotókról mutatja ki, hogy szocialista világnézetüknek és modern, olykor neoavantgarde esztétikájuknak egyaránt az újjáteremtett néphagyomány az alapja és biztosítéka. A néphagyomány mai művészi asszimilálása azért lehet termékeny és modern, mert a történelmi távlat, a szemléleti formák, „rálátások” sokasága egy új gondolati irodalom megteremtését szolgálja. Ez a „népi gondolatiság” képes összekapcsolni az empiriát és a filozófiát. Ennek a gondolatiságnak — talán éppen erős népi gyökéréze miatt — elidegeníthetetlen része a morális igény.

Akár a realizmusról, akár a népiségről beszélünk, lépten-nyomon a nemzet, nemzetiség és a kelet-európaiság problémáiba ütközünk Balogh Edgár világgépének már említett egysége miatt. A realizmus és népiség olyan alaponormái az ő szemléletének, melyek szocialista-kommunista világnézetében egyesülnek, s morálisan is közvetlenül kapcsolódnak a szocialista embereszményhez. Nem véletlenül nevezi magát jakobinusnak, az egyenlőség, testvériség, szabadság eszméi áthatják egész gondolatvilágát, s ezeknek az eszméknek maradéktalan megvalósulását a szocializmusmúlt várja. A szocializmus teljesítésében cselekvő része van: munkásságának középpontjában mindig a kelet-európai népek szocialista fejlődésének kérdése, lehetőségeinek kutatása állt. Csehszlovákiai, majd romániai kisebbségi, illetve nemzeti-ségi helyzete szükségképpen megkívánta a felelős közéleti írótól, hogy a nemzeti-

ségi kérdéssel ne csak a mindenkori konkrét jogvédelem módján foglalkozzék, hanem társadalomfilozófiai szinten is számot vessen a nemzet és nemzetiség történelmi szerepével és küldetésével. A *Duna-völgyi párbeszéd*ben ennek a kérdésnek félszázados történelme és mai gondjai tárulkoznak föl előttünk. Balogh Edgár megoldási javaslata és törekvése kezdetektől változatlan: a Duna körüli népek, a kelet-európai nemzetek és nemzetiségek szocialista távlatú kibontakoztatása. Ebben a koncepcióban szükségszerűen van együtt a patriotizmus és a szocialista internacionalizmus, mert a fejlődés nemzeti-nemzetiségi alapokon történik, de távlata és valósága a szocializmus, a nemzetköziség. Ez a nemzeti-nemzetköziség a kelet-európai történelmi realitásokból következik. Balogh Edgár már 1930-ban leszögezi ezt a dialektikus elvet, mely a lenini nemzetiségi politika gyakorlatát kívánja. A kisebbségi magyarok perspektíváját már akkor abban jelölte meg, hogy az utódállamok nemzeti progressziójával szövetkezve kell a haladást szolgálniuk — megőrizve és megvédve saját nemzetiségi jogukat és sajátosságaikat. Mindkét tényező egyaránt fontos, hiszen „a nemzetköziség nem a nemzetek felett lebegő kód, hanem kinek-kinek a saját nemzetében vállalt népi alkotó munka és egyetemes emberi felelősség”.

A Sarló legjobbjai a leninizmuson keresztül jutottak el a marxizmusig még a harmincas évek legelején. Balogh Edgár is. A nemzeti kérdésben mindvégig a lenini nemzetiségi politikának akar érvényt szerezni, mert a kelet-európai népek történelme és élete bizonyítja előtte a lenini elvek helyességét. Többször hangsúlyozza, hogy a szocializmus ügyét csak az szolgálhatja eredményesen, aki „a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit a konkrét történelmi sajátosságokból tudja kibontani és érvényesíteni”. Történelmi visszatekintéssel bizonyítja, hogy a kelet-európai kis népek évszázados felismerése a teljes nemzeti egység követelménye. Ezt pedig csak a „nemzeti államon belül is nemzetközi szolidaritásra elkötelezett” munkásosztály mozgalmá valósíthatja meg, hiszen csak ez képes leszámolni a nacionalizmussal, az erőviszonyok alapján ítélt jogokkal. A szocialista államban a nemzeti kérdés megoldása nem alkudozások és erőviszonyok kérdése: „Az 1914-ből való s 1937-ben közzétett lenini Törvényjavaslat a nemzetek egyenjóságáról és a nemzeti kisebbségek jogainak védelméről elvileg egyaránt tartalmazza a román nemzeti állam szuverenitásának és az itt élő magyarság vagy más nemzetiségek ugyancsak belülről kialakított történelmi egyenjóságának elismerését a szocialista országok táborában.” Ezeknek az elveknek gyakorlati megvalósítása a szocialista tudat egyik legfontosabb „hitelesítő mértéke”. A nemzetiségi kérdés megoldása ily módon egyáltalán nem magánügye egy-egy államnak, hanem az egész szocialista tábor közös felelőssége, hiszen a szocializmus hiteléről van szó.

A szocializmus a nemzeti és a nemzetközi sajátosságok dialektikus egységében fejlődik, az aránytévesztés torzulásokhoz, a fejlődés akadályozásához vezet. „A legjobbak és legnagyobbak felelőssége sohasem engedte át az egyetemesen emberit a talajtalanságnak, a nemzeti felelőtlenységnek.” Ennek a — szintén lenini — elvnek a következetes érvényesítése érdekében emel szót annyiszor Balogh Edgár a nacionalizmussal egyenlőképpen káros kozmopolitizmus, nemzeti nihilizmus ellen. Máskor a nemzeti és az osztályszempont ultrabalos szembeállítását vétőzza. Lényegében a Király István által egy évtized múlva elvégzett hagyomány-újjáértékelés szükségességét vallja.

Balogh Edgár a kelet-európai realizmus következetes képviselője. Az összekuszálódott nemzeti-nemzetiségi problémák egyetlen megoldását Kelet-Európa népeinek szocialista egységétől, egymásrautaltságuk felismerésétől reméli. A kiteljesült kelet-európai szocializmusban szüntethető meg a „magyar, oláh, szláv” bánat végérvényesen. Egy olyan szocialista nemzetköziségben, melyhez mindenki saját értekeivel járul hozzá, s melyben a kelet-európai nemzetek és nemzetiségek — a szocializmus alaptörvényei szerint — egyenrangú, egyenértékű félként segítik egymást. Balogh Edgárnak tulajdonképpen minden írása ezért a Kelet-Európáért szól. A *Duna-völgyi párbeszéd* változatos írásait ez foglalja zárt-egységbe. Ezt szolgálja a szépirói erőnyeket is megcsillantó vallomás és a harcos publicisztika egyaránt. (*Szépirodalmi*, 1974.)

GÖRÖMBEI ANDRÁS